

УДК 341.1/8: 342.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.30>

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Пирога І.С.,

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства*

юридичного факультету

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

<https://orcid.org/0000-0002-2798-7795>

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,

<https://orcid.org/0000-0002-7168-9488>

Дербак В.І.,

*старший викладач кафедри міжнародного права
юридичного факультету*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Пирога І.С., Бєлов Д.М., Дербак В.І. Конституційне право у системі міжнародного права.

У статті проаналізовано процеси конституціоналізації міжнародного права. Мета дослідження – обґрунтування функцій і принципів міжнародного права, які визначають дії суб'єктів міжнародних правовідносин, оцінка потенціалу конституційного міжнародного права для забезпечення конституційного правопорядку. Методологічна стратегія побудована на синтезі загальнонаукових та спеціальних приватноправових методів. Основний акцент зроблено на трьох основних аспектах конституціоналізації міжнародного права: загальних цінностях міжнародного співтовариства, правотворчого процесу на глобальному рівні суб'єктів міжнародного права, розглянутих крізь призму теорії суверенітету. Порушено проблему пошуку методології конституційного міжнародного права. Проаналізовано загальні цінності міжнародного співтовариства як базової передумови формування міжнародного конституційного права, дано оцінку дій суб'єктів міжнародного права через призму теорії суверенітету, досліджено особливості нормотворчого процесу на міжнародному рівні у контексті формування міжнародного конституційного права та питання розподілу компетенції між різними рівнями багаторівневої системи сучасного конституціоналізму. Виділено основні принципи міжнародного конституціоналізму: обмеження державної влади з метою забезпечення прав людини, незастосування сили чи погрози сили, територіальна цілісність держав та непорушність кордонів, демократизація суспільних відносин, транспарентність законодавчих норм. Дотримання зазначених принципів набуває конституційного значення у міжнародному праві. У висновках вказується на можливість і необхідність виділення міжнародного конституційного права як незалежної сфери в рамках міжнародного права через однорідність здійснюваного ним правового регулювання. Зважаючи на наслідки глобалізації, виникає необхідність заміни фрагментованого порядку, в основі якого регіональні, політичні, економічні, національні чи культурні ознаки, глобальним правопорядком, що забезпечується конституціоналізацією міжнародного права.

Ключові слова: конституціоналізація, міжнародне право, суверенітет, міжнародне співтовариство, глобальні цінності

Pyroha I.S., Byelov D.M., Derbak V.I. Constitutional law in the system of international law.

The article analyzes the processes of constitutionalization of international law. The purpose of the study is to substantiate the functions and principles of international law that determine the actions of subjects of international

legal relations, to assess the potential of constitutional international law to ensure the constitutional legal order. The methodological strategy is built on the synthesis of general scientific and special private law methods. The main emphasis is placed on three main aspects of the constitutionalization of international law: the general values of the international community, the law-making process at the global level of subjects of international law, considered through the prism of the theory of sovereignty. The problem of finding the methodology of constitutional international law is raised. The general values of the international community as a basic prerequisite for the formation of international constitutional law are analyzed, the actions of subjects of international law are evaluated through the prism of the theory of sovereignty, the peculiarities of the norm-making process at the international level in the context of the formation of international constitutional law and the issue of the distribution of competence between different levels of the multi-level system of modern constitutionalism are investigated. The main principles of international constitutionalism are highlighted: limitation of state power in order to ensure human rights, non-use of force or threat of force, territorial integrity of states and inviolability of borders, democratization of social relations, transparency of legislative norms. Observance of these principles acquires constitutional significance in international law. The conclusions indicate the possibility and necessity of distinguishing international constitutional law as an independent field within the framework of international law due to the uniformity of its legal regulation. Considering the consequences of globalization, there is a need to replace the fragmented order based on regional, political, economic, national or cultural characteristics with a global legal order, which is ensured by the constitutionalization of international law.

Key words: constitutionalization, international law, sovereignty, international community, global values.

Постановка питання. Процеси глобалізації та інтеграції капіталів, виробництва, управління і культури розширили горизонти міжнародних відносин і стали основою для формування глобальної суспільної єдності. Утворення союзів і інтеграційних об'єднань супроводжується частковою втратою суверенітету і передачею повноважень спільним органам. Нові тенденції сприяли еволюції міжнародної правотворчості з метою напрацювання конституційно-правових засобів управління міжнародними відносинами. Правова наука зазнала значної модернізації та інтернаціоналізації не лише окремих правових систем, але й деяких галузей права (екологічного, гуманітарного, адміністративного, економічного, конституційного та ін.). Конституційні положення окремих країн удосконалили науку міжнародного права і послужили поштовхом до переходу правової системи на глобальний рівень свого розвитку. Глобалізація супроводжується подальшим удосконаленням конституційних норм на основі загально схвалених конституційних принципів.

Аналіз наукових джерел. Конституціоналізація міжнародного права як політико-правове явище є закономірним результатом сучасних тенденцій правової глобалізації та європейської інтеграції. Різноманітні аспекти глобалізації конституційного права розглядалися у працях багатьох вчених, зокрема: М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, В.І. Борденюка, Ю.О. Волошина, П.Ф. Гуралія, О.В. Зайчука, Б.В. Калиновського, А.М. Колодія, О.Л. Копиленка, М.І. Корнієнка та інших. Конституціоналістські перспективи різноманітних аспектів світового правопорядку знаходимо в працях представників іноземної доктрини глобального конституціоналізму: Дж. Дунофф, Дж. Трахманн (США), Я. Клабберс, А. Петерс, Г. Ульфштейн (Німеччина).

Глобалізація міжнародних відносин вимагає уніфікації та конституціоналізації норм міжнародного права, глибокого та різнобічного теоретико-методологічного аналізу поняття «глобальний конституціоналізм» як об'єктивно існуючого політико-правового явища міжнародного масштабу.

Метою статті є обґрунтування функцій і принципів міжнародного права, які визначають дії суб'єктів міжнародних правовідносин та перспектив формування глобального конституціоналізму як основи міжнародного правопорядку.

Виклад матеріалу дослідження. Під впливом глобальних викликів сучасності відбувається трансформація міжнародного права. До найбільш значущих тенденцій можна віднести: зростання ролі недержавних суб'єктів; переосмислення теорії державного суверенітету та питань співвідношення та взаємовпливу суверенітету та міжнародного співтовариства; ускладнення процесів взаємодії та взаємовпливу міжнародного та внутрішньодержавного права; зміна ролі рішень міжнародних органів для національних правових систем; поява нового способу здійснення правотворчого та правореалізаційного процесів на міжнародному рівні (змішування традиційних міжнародних правових механізмів та транснаціональних соціальних процесів за посередництва недержавних суб'єктів) [1, 2].

Зазначені тенденції визначають напрямок конституціоналізації міжнародного права, в результаті чого міжнародна правова система поступово набуває рис особливого конституційного правопорядку:

1) у міжнародному праві можна виділити блоки норм, які виконують функції, аналогічні до конституційних норм – обмеження державної влади з метою забезпечення прав людини;

2) формується певна ієрархія норм у системі міжнародного права;

3) окремим нормам міжнародного права держави надають пріоритет по відношенню до норм національного права;

4) на міжнародному рівні з'являється система органів, побудована на подібних конституційних засадах верховенства права та розподілу функцій, що особливо яскраво проявляється на прикладі механізму вирішення спорів на міжнародному рівні;

5) підвищується рівень автономності міжнародного права від державного суверенітету;

6) виникають загальні правові цінності, універсальні для багатьох країн.

Чи є ступінь конституціоналізації міжнародного права в сучасному світі необхідним і достатнім для відокремлення міжнародного конституційного права як самостійної підгалузі міжнародного права? Чи характерна однорідність правового регулювання для конституціоналізації міжнародного права? Дослідження поставлених запитань може сприяти формуванню ефективної відповіді українського суспільства на серйозні виклики сучасності на етапі його глобального розвитку. Для пошуку відповіді на поставлені питання слід проаналізувати загальні цінності міжнародного співтовариства як базової передумови формування міжнародного конституційного права, дати оцінку суб'єктів міжнародного права через призму теорії суверенітету, дослідити особливості нормотворчого процесу на міжнародному рівні у контексті формування міжнародного конституційного права.

Як об'єкт дослідження розглянуто правові відносини між суб'єктами міжнародного права, створені задля формування ними спільних цінностей. Матеріалами для вивчення даного об'єкта обрано міжнародні акти та сучасні напрацювання вчених у галузі дослідження процесів конституціоналізації міжнародного права. Визначення методологічної стратегії обумовлено імпліцитною епістемологією конституціоналізації міжнародного права як складного явища. Використано поєднання як загальнонаукових методів пізнання (системного аналізу, сходження від абстрактного до конкретного, сходження від одиничного до загального (індукції), синтезу, порівняльного та типологічного методів), так і спеціальних правових приватно-наукових дослідницьких методів (порівняльного правознавства, теоретико-правового моделювання) – юридичного методу, а також методу правової герменевтики).

В основі конституціоналізації міжнародного права та фундаменталізації дефрагментованої міжнародної правової системи знаходяться: ідея про наявність загальної системи цінностей світового співтовариства, яка здатна пов'язати воедино принцип універсалізму, необхідний для побудови міжнародної правової системи, та принцип плюралізму правових систем сучасності. Водночас питання про те, які цінності та інтереси є спільними для міжнародного співтовариства (публічний інтерес як інтерес світової спільноти, а не окремої держави) та які джерела цих цінностей – етичні норми чи усе-таки правові норми з використанням принципу верховенства права (так зване позитивне міжнародне право), видаються дуже багатогранними [3, 4]. Як загальні цінності пропонується розглядати цінності індивіда (і далі прав людини), і громадські інтереси [5].

Права людини кваліфікуються як міжнародне конституційне право у зв'язку з їх можливою субсидіарною роллю в національному правовому порядку. Вони можуть заповнювати прогалини у національному правовому порядку, коли конституційні права на національному рівні не реалізуються чи реалізуються неналежним чином. Включення договорів про права людини у тканину міжнародного права таки зумовило процес конституціоналізації міжнародного права. Але ця ідея не враховує взаємодію міжнародного права та внутрішньодержавного права: у процесі конкретизації в національних правових системах права людини набувають іншого наповнення, у зв'язку з чим виникає питання про «сутнісний мінімум» прав людини на національному рівні та з'являється поняття «юридичної спільності» (jurisgenerativity) як можливості права створювати нормативну універсальність значень [6].

Сьогодні міжнародне право не зводиться лише до відносин між міжнародними організаціями та державами – членами цих організацій. Конституціоналізація міжнародного права не обмежується спробою перенести конституційні цінності з окремих країн на міжнародний рівень. Явище транснаціонального конституціоналізму відображає появу нового глобального правового порядку зі своїми підсистемами, специфічними суб'єктами та процесами, відмінними від внутрішньодержавних. Поняття транснаціонального конституціоналізму покликане врахувати динамізм взаємовпливу міжнародної та внутрішньодержавної правових систем як процес залучення публічних та приватних суб'єктів, включаючи держави, міжнародні організації, неурядові недержавні організації, індивідів

та транснаціональні корпорації, у процес створення, тлумачення прав та виконання норм міжнародного права у площину національного права та навпаки. Роботи, пов'язані з багаторівневим виміром конституціоналізму, з'являються з 2000-х років. [7, 8]. Вони ґрунтуються на тій ідеї, що міжнародне право не можна розглядати в ізоляції від внутрішньодержавного.

Традиційні підходи до співвідношення міжнародного та державного права – монізм та дуалізм – в умовах сучасних викликів та ускладнення суспільних відносин перестали давати необхідні відповіді на питання про кореляцію цих систем. Багаторівневий підхід передбачає, що конституціоналізм не обмежений рамками конкретної держави та покликаний насамперед служити інтересам як глобальної спільноти, так і окремого індивіда. У світі лише міжнародної кооперації держави здатні повною мірою гарантувати конституційний захист прав людини і забезпечити безпеку індивідів. У цій площині лежить важливе питання розподілу компетенції між різними рівнями багаторівневої системи сучасного конституціоналізму.

Одним із ключових питань виокремлення конституційного міжнародного права є питання суб'єктів правовідносин, що становлять предмет регулювання певної сукупності норм. Якщо виходити з домінуючої теорії міжнародного права – теорії суверенітету, за якою суб'єктами міжнародних відносин є лише держави, – виокремлення конституційного міжнародного права дуже проблематичне. Підхід, згідно якого міжнародне співтовариство сприймається як сукупність держав, покладено основою Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [9] і пов'язаний він, передусім, з тим, що основними суб'єктами нормотворчості на міжнародному рівні є безпосередньо держави. Подібний підхід дозволяє наголосити на самостійності та незалежності держави на наддержавному рівні. Водночас слід визнати, що міжнародне співтовариство під впливом глобалізації та інших факторів змінилося та має складну соціальну структуру, до якої залучені в тому числі й недержавні актори [1, с. 117, 148]. До того ж, воно перебуває у постійній динаміці, пов'язаний із соціальними, економічними, політичними, історичними змінами. До найбільш значимих недержавних суб'єктів можна віднести народи, соціальні спільноти, засновані на приналежності до однієї релігії чи раси, транснаціональні корпорації і навіть окремі індивіди. Вони постійно взаємодіють між собою, з державами та міжнародними організаціями з метою прийняття наддержавних рішень та їх виконання.

Сучасні реалії такі, що міжнародне співтовариство та держава взаємодіють один з одним на міжнародному рівні, можуть протистояти один одному та залежати один від одного на рівні міжнародних правовідносин, зв'язок між ними носить симбіотичний характер [10].

Концептуальні зміни в теорії суб'єктного складу міжнародного права (а саме виникнення теорій, альтернативних домінуючій теорії суверенітету держави) є однією з можливих передумов для оформлення конституційного міжнародного права, оскільки ці теорії відображають ускладнення суспільних відносин на міжнародному рівні та формування нових підгалузей міжнародного права.

Чи існує міжнародне право – дуже спірне питання хоча б тому, що воно виникає не в результаті волі держави, яка має суверенітет, а в результаті узгодження волі кількох держав. Більше того, окремі акти приймаються вже не самими державами, а органами міжнародних міждержавних організацій через процедури, що нагадують процедури, які використовують парламенти на національному рівні. Без сумніву, результат нормотворення на міжнародному рівні досягається в результаті згоди Договірних Держав, але у сучасному світі на створення норм впливає багато суб'єктів – починаючи від неурядових організацій та транснаціональних корпорацій та закінчуючи окремими індивідами, які є носіями так званих альтернативних голосів. Держави не мають абсолютного контролю за прийняттям міжнародних актів та їх виконанням. Показовим прикладом є Протокол 11 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [11]. Під впливом неурядових організацій приєднання держав до Конвенції є неприпустимим без гарантування права на подання скарг.

Тенденція залучення недержавних суб'єктів до процесу прийняття та виконання норм міжнародного права проглядається і в системі вирішення спорів на міжнародному рівні. Органи з вирішення таких спорів нерідко формуються з експертів, які не виступають представниками окремих держав. Крім того, в окремих випадках рішення цих органів містять норми права.

Поява ієрархії норм у системі міжнародного права також розглядається як ознака конституціоналізації міжнародного права. Як норми, що мають вищу юридичну силу, у системі міжнародного права аналізуються: окремий документ – Статут ООН [12]; превалювання фундаментальних норм *jus cogens* та міжнародних зобов'язань *erga omnes* [13]; норми, що закріплюють права людини або відображають інтереси угруповань [14]. Ця ідея є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє оцінювати міжнародне право системно як правовий порядок з конституцією у формальному сенсі. З погляду парадигми кон-

ституційного міжнародного права наявність ієрархії норм у системі міжнародного права дає підстави говорити про наявність складної структури міжнародного права, у межах якої виокремлюються норми особливої юридичної сили. Вони є аналогом конституційних норм у рамках національного права. Однак слід мати на увазі, що превалювання таких норм не має абсолютного характеру ні в системі норм міжнародного права, ні в системі державного права при реалізації пріоритету норм міжнародного права.

Процеси конституціоналізації міжнародного права породили пошук нової методології як у дослідженні міжнародного правопорядку, так і у міжнародному правовому регулюванні. В умовах дефрагментації глобального правового порядку, необхідності поєднання різних правових систем та вивчення зв'язків між ними методи та підходи інституційного права виявляються недостатніми. Як варіанти вирішення цієї проблеми пропонується синтез підходів конституційного, адміністративного та міжнародного права [15], а також конституційний інтерпретаційний метод – метод дефрагментації [16].

Процес конституціоналізації міжнародного права став об'єктивною реальністю сучасного світу. Водночас існує багато факторів, що стримують цей процес, зокрема відстоювання окремими державами суверенітету, плюралізм правових систем сучасного світу, необхідність збереження національних особливостей правових систем на рівні окремих держав, крайня обмеженість демократичної легітимності нормотворчості на міжнародному рівні. Потенціал конституціоналізації міжнародного права не вичерпано. Навпаки, за низкою показників процес конституціоналізації набирає обертів: принципи конституціоналізму переносяться на міжнародний рівень; процес нормотворчості на міжнародному рівні дедалі більше подібний до законодавчих процедур, що використовуються парламентами на національному рівні; дедалі більше сфер життя охоплюються міжнародним правом; утворюється ієрархія у системі норм міжнародного права. На наш погляд, можна виділити в дизайні міжнародного права конституційне міжнародне право як окрему галузь з огляду на однорідність правового регулювання, що виявляється при конституціоналізації міжнародного права, а також при формуванні особливої методології дослідження міжнародного правопорядку та міжнародного правового регулювання. Норми конституційного характеру не просто пронизують матерію міжнародного права у складі вже сформованих підгалузей міжнародного права (зокрема права міжнародних договорів, права зовнішніх зносин, права міжнародних організацій, міжнародного гуманітарного права), але формують єдину однорідну систему, яка може становити самостійну підгалузь міжнародного права.

Війна Росії проти України показала важливість конституційно-правової участі України в інтеграції міжнародних зусиль у протидії агресії, тероризму та геноциду українського народу. В основі цієї взаємодії лежать принципи захисту прав людини, незастосування сили чи погрози сили, територіальної цілісності держав, демократії, транспарентності, а їх дотримання набуває конституційного значення у міжнародному праві.

Висновки. Зважаючи на наслідки глобалізації, виникає необхідність заміни фрагментованого порядку, в основі якого регіональні, політичні, економічні, національні чи культурні ознаки, глобальним правопорядком, що забезпечується конституціоналізацією міжнародного права. В основі цього процесу – норми і принципи конституційного права різних держав та нормативна система міжнародного права. Тероризм і геноцид Росії в Україні в умовах війни надає нового змісту глобальному конституціоналізму і вимагає його подальшого розвитку на основі принципів захисту прав людини, незастосування сили чи погрози сили, територіальної цілісності держав, непорушність кордонів, демократії, транспарентності. Ці принципи повинні охоронятися державами для забезпечення колективного вирішення глобальних проблем.

Список використаних джерел:

1. McCorquodale R. Beyond State Sovereignty: the International Legal System and Non-State Participants. *International Law: Revista Colombiana de Derecho Internacional*. Bogota (Colombia). No. 8. 2006. P. 103–160.
2. Bianchi A. Globalization of Human Rights: the Role of non-state Actors. *Global Law without a State*. Ed. by G. Teubner. Dartmouth, 1997. P. 179–212.
3. Scheyli M. Konstitutionelle Gemeinwohlorientierung im Völkerrecht: Grundlagen völkerrechtlicher Konstitutionalisierung am Beispiel des Schutzes der globalen Umwelt. Berlin: Duncker & Humblot, 2008. 383 p.
4. Spijkers O. What's Running the World: Global Values, International Law, and the United Nations. *Interdisciplinary Journal of Human Rights Law*. 2009-2010. No. 4. P. 67–87.

5. Peter S. Public Interest and Common Good in International Law. Basel, Switzerland: Helbing Lichenhahn, 2012. 221 p.
6. Cover R.M. Foreword: Nomos and Narrative. The Supreme Court 1982 Term. *Harvard Law Review* 97. 1983/84. No. 4. P. 4–68.
7. Pernice I. The Global Dimension of Multilevel Constitutionalism: A Legal Response to the Challenges of Globalisation. *Völkerrecht als Weltordnung: Festschrift für Christian Tomuschat*. Ed. by P.-M. Dupuy, B. Fassbender, M. Shaw, and K.-P. Sommermann. Kehl, Germany: Engel, 2006. P. 973–1005.
8. Cottier T. Multilayered Governance, Pluralism, and Moral Conflict. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2009. No. 16. P. 647–679.
9. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01>.
10. Byers M., Nolte G. United States Hegemony and the Foundations of International Law. Cambridge University Press, 2003. 550 p.
11. Протокол N 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини № 994_536 від 11.05.1994. м. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_536#Text.
12. Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. Leiden, the Netherlands, and Boston: Martinus Nijhoff, 2009. 216 p.
13. Kirchner S. Relative Normativity and the Constitutional Dimension of International Law: a Place for Values in the International Legal System? *German Law Journal*. 2004. No. 5. P. 47–64.
14. Cassese A. A Plea for a Global Community Grounded in a Core of Human Rights. 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691661.003.0011>.
15. The Exercise of Public Authority by International Institutions. *Advancing International Law*. / Eds. von Bogdandy, A. Wolfrum, R., von Bernstorff, J., Dann, P., Goldmann, M. Heidelberg, Springer, 2010. 1008 p.
16. Aaken A. Defragmentation of Public International Law through Interpretation: A Methodological Proposal. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2009. No. 16. P. 483–512.
17. Рогач О.Я., Белов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2022. С. 23–31.
18. Белов Д.М., Белова М.В. Сучасний конституціоналізм України в умовах європеїзації вітчизняного права. *Аналітично-порівняльне право*. № 5. 2022. С. 34–39.
19. Белов Д.М., Марцеляк М.О. Прогресивістський конституціоналізм Михайла Драгоманова. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 74(6). 2022. С. 55–59.
20. Белов Д., Громовчук М., Правовий простір держави: конституційно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.
21. Белов Д.М., Основний закон України – історія, сучасність та перспективи. Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 22 червня 2021 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2021. 268 с.
22. Белов Д.М. Правовий простір держави: окремі доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46–50.